

УДК 930.1(477.63)

Леонова О.В.

ПЕРШИЙ ЮВІЛЕЙ КАТЕРИНОСЛАВА ЯК ІСТОРІОГРАФІЧНЕ ЯВИЩЕ

У статті здійснена спроба вивчення історіографічного процесу у регіональному вимірі на прикладі Катеринослава.

Ключові слова: історіографічний процес, історична ідентичність, історичні інституції, професійний цех істориків.

В статье предпринята попытка изучения историографического процесса в региональном измерении на примере Екатеринослава.

Ключевые слова: историографический процесс, историческая идентичность, исторические институты, профессиональный цех историков.

The article deals with the investigation of historiographic process in the second of XIX – at the beginning of XX century in a regional view on the materials of Katerinoslav.

Key words: historiographic process, historical identity, historical institutions, professional environmental, department of professional historians.

Святкування першого 100-річного ювілею Катеринослава у 1887 р. було, безперечно, визначним явищем у житті молодого міста. Ця подія у значній мірі активізувала громадськість регіону та викликала історіографічний резонанс, що ознаменувалося появою історичних праць малих та великих форм. Вважаємо, вивчення цих досліджень актуальним в контексті встановлення особливостей та стимулів розвитку регіональної історіографії.

Роботи, поява яких датується 1887 роком, є чи не найпершими з історії Катеринослава – Дніпропетровська, а отже виступають джерелами для сучасних досліджень й формують наше уявлення про минуле міста.

Метою даної статті є реконструкція історіографічного середовища навколо святкування 100-річного ювілею Катеринослава.

Об'єктом вивчення є стимули розвитку регіональної історіографії. Предмет дослідження є праці з історії Катеринослава та регіону, присвячені першому ювілею міста.

Дослідженню події святкування першого ювілею Катеринослава присвятили свої роботи такі дослідники як А. Михайлов [51], М. Шатров [72], І. Кочергін [40]. У перших двох статтях змальовується сама картина святкування ювілею, при чому в радянський час акцент було зроблено на протиставленні між заходами свята для «чиновників, дворян, купців», з одного боку, й для «незаможних верств населення», з іншого. У статті І. Кочергіна святкування 100-річчя міста Катеринослава розглядається як елемент формування імперської урбаністичної традиції. А отже тема історіографічного середовища навколо святкування 100-річного ювілею Катеринослава майже не вивчалася раніше.

Джерела з теми – це дослідження з історії Катеринослава, приурочені до святкування його ювілею. В першу чергу, це статті й замітки з історичної тематики на сторінках спеціального видання під назвою «Катеринославський ювілейний листок» та інших періодичних видань таких, як: «Киевская старина» [39], «Исторический вестник» [62], «Степь» [35]. Не менш важливими джерелами є спеціальні роботи з історії міста за перше 100-річчя існування міста з однойменними назвами. Це роботи міського секретаря М.М. Владимирова [11] та викладача катеринославської семінарії К. Королькова [40].

У Катеринославі, на відміну від інших губернських центрів, до початку ХХ століття не було університету й спеціальних інституцій, тобто не було умов для розвитку професійної історичної науки. За відсутності такої «відправної точки», навколо якої б були згуртовані історики, історичні дослідження не були систематичними й носили доволі фрагментарний характер. А тому святкування першого ювілею актуалізувало історичний інтерес та історичну пам'ять катеринославців.

Усвідомлення громадськістю, що історія їхнього міста вже нараховує 100 років, викликало відповідний інтерес та безліч запитань – якою була ця історія? Як виникло місто? Перелік питань, які цікавили катеринославців, був опублікований у зверненні редколегії «Катеринославського ювілейного листка» з проханням до тих читачів, хто володіє відповідною інформацією, надсилати до редакції відповіді. До переліку увійшли такі запитання: про заселення окремих районів й заснування вулиць, про появу перших пароходів на Дніпрі, про освітні заклади, про перші заводи, магазини, аптеки, лавки, торгівлю та інше. Як бачимо, питання були різноманітними за змістом, а іноді цілком несподіваними, наприклад, «когда появились спички в Екатеринославе?»[14]. До речі, відповідь на це запитання до редакції так і не надійшла.

Структура «Листка» складалася з двох розділів: «Официальный отдел» (повідомлення міського голови, міської управи і інше) та «Неофициальный отдел». Останній, у свою чергу, містив «Материалы для истории, географии и статистики» (розповіді, спогади, біографії), «Вопросы», «Смесь» (вірші, анекдоти), «Хроніка» (відомості і повідомлення щодо святкування ювілею, його програми), «Объявления». Найбільш інформативним з точки зору наявності історичних сюжетів є розділ під назвою «Материалы для истории, географии и статистики».

До редколегії «Листка» входили ініціатори ідеї його видання – члени міської управи. Авторами статей і публікацій були Г. Залюбовський, І. Манжура, Я. Новицький, М. Владимиров, а також інші громадяни Катеринослава. Головним редактором газети був міський голова І.М. Яковлев. Підкреслимо таку рису «Листка» (що властиво і для інших періодичних, довідково-статистичних видань цього періоду): багато публікацій не підписувалися, широко вживалися псевдоніми (наприклад, «Екатеринославец» – скоріше за все, Г.Залюбовський), скорочення («М.В.» – М.Владимиров, «Г.З.» – Г.Залюбовський). Це можна пояснити тим, що рубрики велися, звичайно, постійними співробітниками і членами редакції.

В результаті аналізу змісту газети була виявлена велика кількість публікацій, що так чи інакше стосуються історії. Відповідно, статті, що містили історичні сюжети, можна систематизувати за тематичним принципом:

1. Публікації мемуарів і спогадів.
2. Нариси, присвячені історії Катеринославської губернії та її центру.
3. Публікації документів.
4. Біографічні нариси, присвячені діяльності видатних діячів краю.
5. Історичні нариси, присвячені історії церкви і церковної старовини.
6. Народні легенди (предання).
7. Нариси, присвячені історії етнічних і релігійних меншин.
8. Історико-економічні публікації.
9. Публікації, присвячені запорозькій тематиці.

Зазначимо, що групи розташовані від більшої (за кількістю знайдених матеріалів) до найменшої. Так, перша група, що складається з мемуарів і спогадів, є найбільшою. Це пояснюється тим, що за закликом редакції «Листка» відбувається фіксація спогадів і опитування старожилів. Першими, хто почав цю справу на сторінках видання, були М. Владимиров та К. Орлов, які взяли інтерв'ю у старожила С.С. Фоміна (йому на той момент було 94 роки). Сім'я Фоміна переїхала до Катеринослава у 1812 році, а тому Семен Сидорович зміг розповісти про місто цього часу, про міське управління, встановлення пам'ятника Катерині II у 1864 році. Розповідь доповнена коментарями М. Владимірова [10].

Опитували старожилів також Я.Новицький [56; 57], Г.Залюбовський [29], Штромберг [76]. Свої власні спогади надіслали до редакції газети Н. Риндовський [66,67], А. Миклашевський [49; 50], П. Яненко [15; 16; 77], С.Г. Чернов [69], А. Станіславський [68], Г. Залюбовський [30]. Цікавою також є опублікована у «Листку» автобіографія колишнього міського голови Івана Ізотовича Ловягіна, надана його онуком лікарем З.С. Ловягіним [32].

Другу групу складають нариси, присвячені історії Катеринославської губернії та її центру. Велика кількість матеріалів цієї групи належать перу М. Владимірова. Це такі статті: «Карета времен Екатерины II» [5], «Старые планы г. Екатеринослава» [8], «Герб губернии» [4], «Первая дума» [6], «Севастопольское кладбище» [9]. Розповідь про місцевість, де був розташований Катеринослав-Кільченський, автор подає у статті «Поездка на старый Екатеринослав» [7]. Ці публікації – лише незначна частина авторських досліджень, які у повному обсязі втілилися у згаданій вище монографії «Первое столетие г.Екатеринослава».

Окрему групу матеріалів складають такі, що стосуються походження та ранньої історії губерньського центру. Фактично, на сторінках «Листка» розпочалася дискусія про дату утворення Катеринослава. У 1887 р., коли місто готувалося відзначити своє 100-річчя, взяли за основу його народження закладення імператрицею Катериною II першого каменя у фундамент майбутнього Спасо-Преображенського собору. Одночасно у «Листку» велика увага приділялася козацькій слободі Половиці як попередниці Катеринослава

[43; 51]. «Половицею називалося до 1783 року містечко, котрому судилося перетворитися в нині існуюче багатолюдне і обширне місто Катеринослав», – пише дослідник краю В. І. Милославський [51]. Традиція вважати Половицю попередницею Катеринослава в історіографії бере свій початок від праць істориків нашого краю архієпископа Гавриїла (Розанова) та особливо єпископа Феодосія (Макаревського). Думки про козацьку слободу Половицю як основу губернського міста Катеринослава дотримувався і Д.І.Яворницький [74].

На сторінках «Листка» висвітлена історія й інших міст губернії, наприклад, Кривого Рогу [75; 26].

Про Піквікський гурток 1859 року, до якого входили Баллін, Єлагін, Стопановський та ін., довідуємося зі статті «Екатерининский литературный кружок», в якій представлені відомості про твори і публікації членів гуртка у петербурзьких і одеських виданнях [23].

Інформацію про заснування катеринославських міських садів можна отримати зі статті «Екатеринославские казенные сады» (ці відомості передруковано з роботи А. Скальковського «Статистическое описание Новороссийского края») [24].

Про відкриття перших катеринославських губернських земських зборів і губернської земської управи довідуємося зі статті І. Чернявського [72].

Низка публікацій в «Листке» присвячена проблемі відкриття в Катеринославі публічної бібліотеки. Дискусії щодо того, як краще облаштувати майбутню бібліотеку викликали необхідність звернення до її історії [33]. Цій темі присвятив свої листи і Микола Баллін, який на той час проживав у Харкові [3].

Цікавою є стаття Г. Залюбовського «Архивы г.Екатеринослава», в якому автор описує стан катеринославських архівів [28]. Публікація архівних документів, за словами Г. Залюбовського, є «делом любви к старине и уважения к интересам потомства». Міські архіви зазнали втрат внаслідок пожежі, якої зазнав архів казенної палати, продажу справ архівів казенної палати і губернського казначейства. Добре на той час зберігся архів міської думи, опрацювання якого, на думку автора, могло б дати цікавий матеріал за минуле століття Катеринослава. Залюбовський наголошує на необхідності опублікування цих документів: «подобное издание материалов будет важно не только для местной археологии, для местных любителей старины и всего родного, но и для историка, воспроизводящего общую историю государства». В окремій статті проголошується ідея створення Губернської архівної комісії (що було реалізовано тільки через 16 років) [59].

Важливе місце на сторінках «Листка» зайняли публікації документів з архіву губернської земської управи, палати цивільного суду, передрук документів з інших джерел (наприклад, з «Записок Одеського товариства історії і старожитностей»). Авторами таких публікацій були Я. Новицький, І. Каргопольцев, Д. Никольский, І. Чернявский. Були опубліковані урядові розпорядження [64], рескрипти [65], рапорти [63], ордери [60], грамоти населенню [18], дворянству [47], документи, що відображали розвиток освіти у Катеринославі [34,21] і т.п.

Не залишилося поза увагою редакції «Листка» висвітлення життя і творчості таких культурно-громадських діячів міста як першого директора Катеринославської гімназії Д.Т. Мизка [19], відомого катеринославського губернатора А.Я. Фабра [1], колезького радника А.С. Понятовського [2; 70], письменника, члена «Піквікського клубу» В.М. Єлагіна [20] та інших.

З нарисів, присвячених історії церкви і церковної старовини, були опубліковані свідчення про будівництво та освячення Преображенського кафедрального собору [71; 27], заснування Успенської церкви [53], історію Святотроїцької церкви («Запорозької») у Новомосковську [31; 58]. І. Каргопольцев опублікував список ієрархів Катеринославської єпархії «в преестественном порядке» [36; 37].

На сторінках «Листка» також були представлені народні легенди («предания»), активним збирачем яких був Іван Манжура, відомий своїми фольклорно-етнографічними дослідженнями. Він опублікував легенди, які пояснювали походження таких топографічних назв як «змій вал» [42], «невінчана балка» [45]. А. Кащенко надіслав до редакції «Предание о могилах Близнецы» [38].

Нариси, присвячені історії етнічних і релігійних меншин, розповідають про катеринославських караїмів [55], євреїв [61], про лютеранський приход у місті [22].

Публікації, присвячені запорозькій тематиці (автором також виступив І. Манжура), описують наслідки зруйнування Запорозької Січі, розподіл запорозьких земель [46] та введення тут нових порядків [44].

Рідше зустрічаються на шпальтах «Листка» статті історико-економічного характеру, які стосуються становлення фабричного виробництва [17] і торгівлі у Катеринославі [25].

Привертає увагу стаття Н.Н. Вакуловського «Материалы для библиографии о г. Екатеринославе и Екатеринославской губернии», в якій автор наводить перелік публікацій з історичної тематики, в основному, у періодиці й нараховує 35 пунктів. Фактично, цей та інші огляди літератури з історії міста та губернії на сторінках «Листка» подають читачам історіографію питання, хоча й без її характеристики й аналізу. [13; 54; 48].

Таким чином, можна стверджувати, що «Екатеринославский юбилейный листок» став своєрідним центром красназнавчих досліджень. Цікаво, як сучасники оцінювали значення видавництва такої газети? Вичерпну відповідь на це запитання отримуємо від М. Владимірова у його статті «Два місяця», опублікованій в останньому номері «Листка». Автор окреслив очікування від видання газети та його значення. Він наголошував, що заклик до співпраці отримало все населення Катеринослава. Редакція сподівалася на активну участь у справі, головним чином, літературних сил Катеринослава та громадян, «владающих воспоминаниями о старине». Відгукнулися ж тільки останні, літературні сили стояли осторонь, «а некоторые приняли угрожающее и даже прямо враждебное положение». М.Владиміров так пояснює цю ситуацію: «Приглашение к участию никому не посылалось, и позволительно думать, что

интеллигенция не могла ожидать такого поклона, а сама должна была пойти в открытую для всех дверь». Автор вказує, що «отсюда – неудовлетворенность как тех, кто стоял близко к делу, так и тех, кто ожидал от «Листка» большего». Загалом же, видання газети, на думку автора, мало позитивне значення. По-перше, міське управління Катеринослава відкрило «совершенно новый, никем еще в России не практиковавшийся прием празднования юбилея». По-друге, вказує М. Владимиров, видавництво «Листка» внесло пожвавлення у катеринославське суспільство: «В жизнь населения вошла не малая струя свежего воздуха» [22].

Взагалі, «Катеринославский юбилейный листок» є важливим джерелом не тільки з вивчення історії регіону, а й дослідження історичних уявлень тогочасного суспільства, формування місцевого історіографічного середовища. Підкреслимо, що публікації з історичної тематики мають подвійну репрезентативність. З одного боку, вони відображали певні погляди авторів, а з іншого - такі статті впливали на формування історичних уявлень, поглядів на конкретні історичні факти у читачів.

Перші спроби тотального вивчення історії міста також відносяться до 1887 року й знайшли втілення у синтетичних роботах М.М. Владимірова [11], К.Н. Королькова [40], які з'явилися у продажу у книгарнях міста до дня святкування ювілею (9 травня). Отже, катеринославці отримали можливість придбати книги, присвячені історії рідного краю. До речі, М.М. Владиміров починає свою книгу з оповідей Геродота по Скіфську землю, а вирішальну роль, звичайно, відводить Катерині II та князю Г.Потьомкіну [11].

Як бачимо, 1887 рік став надзвичайно насиченим на історичні дослідження й відповідні публікації, що свідчить про сплеск інтересу до історії у зв'язку з ювілеєм міста. Його святкування мало не тільки суспільно-політичне значення, а й великий історіографічний резонанс, адже лише протягом одного року вийшла така кількість історичної продукції, яка перевищила всю накопичену за попереднє століття. Що стосується якісних показників, був порушений цілий спектр проблем, які й донині викликають дискусії серед дослідників. Хоча необхідно підкреслити, що цей інтерес мав в основному аматорський, місцевий, краєзнавчий характер, й не спровокував дослідження проблем більш широких контекстів з виділенням певних тенденцій, закономірностей, узагальнень.

Бібліографічні посилання:

1. А.М. Андрей Яковлевич Фабр / М.А.// Катеринославский юбилейный листок (ЕЮЛ). – № 10. – С. 96-97.
2. Андрей Степанович Понятовский // ЕЮЛ. – 1887. – №8., 10.
3. Баллин Н.И. Основание публичной библиотеки в Катеринославе в 1859 г. / Н.И. Баллин // ЕЮЛ. – 1887. – №9. – С.73 – 75.
4. В[ладимиров] М. Герб губернии / М. Владимиров // ЕЮЛ. – 1887. – № 14. – С. 125.
5. В[ладимиров] М. Карета времен Екатерины II / М. Владимиров // ЕЮЛ. – 1887. – № 3. – С. 27.

6. В[ладимиров] М. Первая дума / М. Владимиров // ЕЮЛ. – 1887. – № 15. – С. 133-134.
7. В[ладимиров] М. Поездка на старый Екатеринослав / М. Владимиров // ЕЮЛ. – 1887. – № 1. – С. 4-5.
8. В[ладимиров] М. Старые планы г. Катеринослава / М. Владимиров // ЕЮЛ. – 1887. – № 15. – С. 137-138.
9. В[ладимиров] М. Севастопольское кладбище / М. Владимиров // ЕЮЛ. – 1887. – № 9. – С. 77-78.
10. В[ладимиров] М. Семен Сидорович Фомин / М. Владимиров // ЕЮЛ. – 1887. – № 1. – С. 3.
11. Владимиров М.М. Перове столетие г.Екатеринослава. 1787 – 9 мая – 1887. Доклад Екатеринославский Городской управы к торжественному заседанию Думы 9 мая 1887 года. (Материалы для исторического очерка) / М.М. Владимиров. – Екатеринослав, 1887. – 275 с.
12. Владимиров М. Два месяца / М. Владимиров // ЕЮЛ. – 1887. – № 25.
13. Вакуловский Н.Н. Материалы для библиографии о г.Екатеринославе и Екатеринославской губернии / Н.Н. Вакуловский // ЕЮЛ. – 1887. – № 14. – С. 126.
14. Вопросы // ЕЮЛ. – 1887. – № 1.
15. Воспоминания Порфирия Яненка // ЕЮЛ. – 1887. – № 3. – С. 23.
16. Воспоминания Порфирия Яненка // ЕЮЛ. – 1887. – № 5. – С. 43-44.
17. Гасненко Д. Кое-что о фабрике и фабричной слободке / Д. Гасненко // ЕЮЛ. – 1887. – № 13. – С. 116-117.
18. Грамота населению г.Екатеринослава 26 августа 1856 г. // ЕЮЛ. – 1887. – № 9. – С. 73.
19. Д.Т. Мизко. // ЕЮЛ. – 1887. – № 6. – С. 51-52.
20. Два слова на память о В.Н. Елагине // ЕЮЛ. – 1887. – № 14. – С. 124-125.
21. Документы, относящиеся до открытия Главного Народного училища в Екатеринославе // ЕЮЛ. – 1887. – № 12-14.
22. Евангелическо-лютеранский приход в Екатеринославе // ЕЮЛ. – 1887. – № 3. – С. 22.
23. Екатерининский литературный кружок // ЕЮЛ. – 1887. – № 2. – С. 16.
24. Екатеринославские казенные сады // ЕЮЛ. – 1887. – № 7. – С. 60 – 61.
25. Ефанов В.И. Фирма А.И.Ефанова / В.И. Ефанов // ЕЮЛ. – 1887. – № 6. – С. 55.
26. Еще о Кривом Роге // ЕЮЛ. – 1887. – № 15. – С. 141.
27. Закладка собора // ЕЮЛ. – 1887. – № 7. – С. 61.
28. Залюбовский Г. Архивы г.Екатеринослава / Г. Залюбовский // ЕЮЛ. – 1887. – № 4. – С. 30-31.
29. Залюбовский Г. Воспоминания старухи Аграфены Понятовской из М.Игрени Новороссийского уезда / Г. Залюбовский // ЕЮЛ. – 1887. – № 12. – С. 108.
30. Залюбовский Г. Отрывки из школьных воспоминаний. 1845 – 1852 / Г. Залюбовский // ЕЮЛ. – 1887. – № 23. – С. 219-222.
31. Запорожский собор в Новомосковске // ЕЮЛ. – № 15. – С. 140-141.
32. Иван Изотович Ловягин // ЕЮЛ. – 1887. – № 5-8, 12.
33. К вопросу о бывшей публичной библиотеки в г.Екатеринославе // ЕЮЛ. – 1887. – № 15. – С. 133.
34. К истории Екатеринославской женской Мариинской гимназии // ЕЮЛ. – 1887. – № 10. – С. 90-91.
35. К столетию города Екатеринослава // Степь. – 1886. – 19 янв. – № 3. – С. 34-36.
36. Каргопольцов И. Иерархи Екатеринославской епархии в преемственном порядке / И. Каргопольцов // ЕЮЛ. – 1887. – № 8. – С. 68-69.

37. Каргопольцов И. Иерархи Екатеринославской епархии / И. Каргопольцов // ЕЮЛ. – 1887. – № 10. – С. 85-87.
38. Кашенко А. Предание о могилах Близнецы / А. Кашенко // ЕЮЛ. – 1887. – № 6. – С. 52-53.
39. Корольков К.Н. Столетний юбилей города Екатеринослава 1787 – 9-го мая 1887 г./ К.Н. Корольков // Киевская старина. – 1887. – Т. 12. – С. 261-266.
40. Корольков К.Н. Столетний юбилей города Екатеринослава 1787 – 9-го мая 1887 г. Сост. Препод. Екатериносл. семинарии Константин Корольков. Вып. 1. / К.Н. Корольков. – Екатериносл. Тип. Н.Я. Павловского. – 1887. – 126 с.
41. Кочергін І. Святкування 100-річчя Катеринослава як елемент формування імперської урбаністичної традиції / І. Кочергін // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів. – Т. 18. – К.: Ін-тут української археографії та джерелознавства, 2010. – С. 231-238.
42. Манжура И. Змеев вал в с. Мануйловке / И. Манжура // ЕЮЛ. – 1887. – № 12. – С. 105-106.
43. Манжура И. К вопросу о происхождении слова «Половица» / И. Манжура // ЕЮЛ. – 1887. – № 10. – С. 94-95.
44. Манжура И. Картинка введения екатериненских порядков в Запорожском уезде / И. Манжура // ЕЮЛ. – 1887. – № 2. – С. 11.
45. Манжура И. Невенчаная балка / И. Манжура // ЕЮЛ. – 1887. – № 14. – С. 125.
46. Манжура И. Первые наследники Запорожских земель / И. Манжура // ЕЮЛ. – 1887. – № 4. – С. 31-33.
47. Материал к истории высочайше дарованных дворянству Новороссийской губернии прав и преимуществ // ЕЮЛ. – 1887. – № 10. – С. 89-90.
48. Материалы для библиографии о г.Екатеринославе и Екатеринославской губернии // ЕЮЛ. – 1887. – № 25.
49. Миклашевский А. Воспоминания / А. Миклашевский // ЕЮЛ. – 1887. – № 24. – С. 225-227.
50. Миклашевский А. Письмо в редакцію / А. Миклашевский // ЕЮЛ. – 1887. – № 7. – С. 63.
51. Милославский В.И. Половица / В.И. Милославский // ЕЮЛ. – 1887. – № 7,8.
52. Михайлов А. Первое столетие / А. Михайлов // Днепровская правда. – 1962. – 8 июля.
53. Надпись на кресте в роще // ЕЮЛ. – 1887. – № 4. – С. 35 – 36.
54. Наша литература о князе Г.А. Потемкине-Таврическом // ЕЮЛ. – 1887. – № 24. – С. 234-235.
55. Несколько слов о караимах // ЕЮЛ. – 1887. – № 2 – С. 15.
56. Новицкий Я. Половица (из воспоминаний старухи) / Я. Новицкий // ЕЮЛ. – 1887. – № 9. – С. 75-77.
57. Новицкий Я. Рассказы деда Кравца / Я. Новицкий // ЕЮЛ. – 1887. – № 23. – С. 217-219.
58. Новомосковская соборная Святотроицкая церковь, «запорожская» // ЕЮЛ. – 1887. – № 25.
59. Об открытии в Екатеринославе Губернской архивной комиссии // ЕЮЛ. – 1887. – № 23. – С. 222.
60. Ордер правителю наместничества екатеринославского господину генерал-майору и кавалеру Тутолмину // ЕЮЛ. – 1887. – № 23. – С. 222.
61. По поводу юбилея. Из жизни екатеринославских евреев // ЕЮЛ. – 1887. – № 25.
62. Празднование столетия Екатеринослава // Исторический вестник. – 1887. – Т. XXIX. – Июль. – С. 220.
63. Рапорт Ивана Максимовича Синельникова его светлости князю Григорию Александровичу Потемкину // ЕЮЛ. – 1887. – № 1. – С. 4.

64. Распоряжение Потемкина о вольнотях днепровским лоцманам // ЕЮЛ. – 1887. – № 10. – С. 95.
65. Рескрипт генерал-майору Коховскому // ЕЮЛ. – 1887. – № 10. – С. 98.
66. Рындовский Н. Письмо в редакцию / Н. Рындовский // ЕЮЛ. – 1887. – № 5. – С. 40-42.
67. Рындовский Н. Письмо в редакцию / Н. Рындовский // ЕЮЛ. – 1887. – № 6. – С. 55.
68. Станиславкий А.М. Заметка / А.М. Станиславкий // ЕЮЛ. – 1887. – № 13. – С. 117-118.
69. Чернов С.Г. Воспоминания / С.Г. Чернов // ЕЮЛ. – 1887. – № 9. – С. 79-80.
70. Чернов С.Г. Еще об А.С. Понятовском / С.Г. Чернов // ЕЮЛ. – 1887. – № 12. – С. 106-107.
71. Чернов С.Г. Краткая летопись / С.Г. Чернов // ЕЮЛ. – 1887. – № 2. – С. 10.
72. Чернявский И. Очерк открытия первого Екатеринославского губернского земского собрания и губернской земской управы./ И. Чернявский // ЕЮЛ. – 1887. – № 15. – С. 134-136.
73. Шатров М. Перше століття / М. Шатров // Молодий ленінець. – 1962. – 6 травня.
74. Швидько Г.К. Пошуки істини (до початкової історії м. Дніпропетровська) / Г.К. Швидько // Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті: Зб. наук. праць. – Вип. 1. – Д., 2001. – С. 107-121.
75. Шрейдер Д.И. Страничка из истории Кривого Рога / Д.И. Шрейдер // ЕЮЛ. – 1887. – № 6. – С. 51-52.
76. Штромберг. 60 лет назад / Штромберг // ЕЮЛ. – 1887. – № 12. – С. 107-108.
77. Яненко П. Школьные воспоминания / П. Яненко // ЕЮЛ. – 1887. – № 9. – С. 78-79.

Надійшла до редколегії 25.04.2011 р.